

**Българските еснафски организации през периода
на Възраждането: светец-покровител и еснафски празник**

**Bulgarian Guild Organizations in the Revival Period:
Patron Saint and Guild Festival**

**Петя НЕДЕЛЕВА
Petya NEDELEVA**

DOI: 10.61836/PCNM2643

Received: 30.09.2024
Available online: 21.11.2024

***Abstract:** The Bulgarian guild organizations during the Renaissance were the most comprehensive economic and social organization, professional and social support of the population. The guilds represented self-governing craft and trade associations of a closed nature, uniting people with the same livelihood, with a common leader, obeying common rules, the guild statute and a specific structure. The members of the guild organization, as residents of a given settlement, complied with local traditions, honored and celebrated holidays (Easter, Christmas, etc.), and also celebrated the holiday of their guild and the patron saint of the craft. The guild holiday belongs to the so-called “heavy” holidays, i.e. holidays celebrated with particular solemnity by the members of the community. During the guild festival, which often lasted several days, there were church services for the living and deceased members of the guild, a general meeting of the guild was held, at which the report of the governing bodies was accepted and those who would rule in the future were elected. There was also a real celebration with a common meal and merriment.*

Key words: guild organization, craft, master, journeyman, apprentice, trade, guild holiday, saint, Revival, guild statutes.

JEL: N3, N4

Въведение. Изворова база на изследването. Названието „еснаф“ в съвременния български език незаслужено е придобило негативно нарицателно значение. Еснафите, със своята стройна организация, дисциплина и нарастваща финансова мощ, са спомоществатели на българската просвета, църква и националноосвободително движение през Възраждането. Еснафите са най-всеобхватната стопанска и обществена организация, професионална и социална

опора на населението, както през периода на османското владичество, така и след Освобождението. Те са самоуправляващи се занаятчийско-търговски сдружения със затворен характер, обединяващи хора с един и същ поминък, с общ ръководител, подчиняващи се на общи правила. От формална гледна точка образуването на една еснафска организация може да бъде разглеждано като договорно споразумение между членовете и дружеството, учредено чрез еснафския устав. Последният определя правата и задълженията на членовете, организацията, ръководството, дейността на общото събрание и пр.

Изворовата база за българските еснафи през Възраждането е богата и разнообразна. Данни намираме в кондики, устави, спомени, анкети, веществени паметници, османотурски документи. Кондики или тефтери водят различни български институции – общини, манастири, църкви, училища, читалища и други. В кондиките на тези институции се срещат данни за еснафите, предимно за тяхната дарителска дейност и участие в управлението им (Docheva–Popova, 1977; Georgieva–Todeva, 1995; Penkov, 1996). Особено ценни са кондиките на самите еснафи, в които се съдържат разнообразни и многобройни данни за еснафските организации: устави, управление, приходи и разходи, взаимоотношение между членовете, правораздавателна дейност, еснафски празник и почитан светия и т. н. (Argirov, 1901; Krusev, 1942; Zargyanova, 2000; Ichiev, 1907). Спомените на хора, членували в еснафи и преминали през занаятчийската йерархия също са важен извор за дейността на еснафските организации. Особено интересни са спомените на Киро Тулешков за търновските еснафи¹, на Иванчо Партениев за еснафите в Лом (Роров, 1927), на Н. Еничерев за Прилеп (Enicherev, 1906), Ил. Блъсков за Шумен (Bluskov, 1907) и др.

Данни за еснафите намираме в анкетите на хърватския правен историк В. Богишич от района на Пазарджик и Лясковец, публикувани през 1874 г. (Petrov, Petrova (eds.), 2004.). По-подробна е анкетата, която В. Богишич провежда в Свищов с майстора Ст. Бръчков. Тя съдържа поредица въпроси и отговори, които обхващат различни страни на устройството, организацията и правното положение на еснафите (Petrov, 1974). Димитър Маринов в своите анкети и проучванията от края на XIX в. в Северозападна България, описва кратко основните въпроси на еснафа (Marinov, 1995). Стефан Бобчев, също провежда анкетите си с конкретно формулирани въпроси за отделни страни от организацията и правораздаването на еснафите, като осигурява информатори от почти всички райони на страната. По този начин е събран първичен материал, който дава данни както за общите страни, така и за редица особености на еснафските организации – регионални и браншови (Bobchev, 1902, р. 98–108).

¹ Национална библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ – Български исторически архив, Ф. 4, а. е. 2: Дюлгерски тестир.

За отделните еснафи, както и за еснафите в различни селища съществуват немалко публикации, някои от които част от изследвания в областта на обичайното право. (Marinov, 1995, pp 28–48; Todorov, N., 1972; Hadzhiyski, 2002, Sakazov, 1930). Дейността на българските еснафи е отразена и в голям брой османотурски документи. Българските еснафи през Възраждането са организирани и развивали своята дейност в рамките на османското законодателство и по-специално на фермана на султан Мустафа Хан III от 1773 г. (Ihchiev, 1907, p. 449). Тъй като с фермана се дава правна регламентация на всички еснафски организации в границите на империята, неговите разпоредби се отнасят и до българските еснафи (Andreev, Milkova, 1993, p. 337) Съществуват множество кадийски протоколи и други турски документи, които съдържат сведения за еснафските организации (Kalitsin, 2006, p. 264 et seq).

На еснафските организации са посветени редица изследвания и публикации, които правят достойствие и запазват за науката много извори, една част от които вече са изчезнали. В издадените през последните десетилетия истории на селища са издирени много нови извори и направени научни разработки за местните институции, в това число и за еснафите – история на Лом, Видин, Враца, Панагюрище, Плевен, Велико Търново, Габрово, Сливен, Карлово, Пазарджик, с. Момчиловци и други (Vlaikov, 1904; Aleksandrov, 1938; Danailova, 1943; Decov, 1978; Kanev, 1975).

Дейността и организацията на българските еснафски организации през периода на Възраждането е пример за самоуправление на българите по време на османското владичество. На практика това самоуправление намира своята реализация в дейността на общините, еснафите и църквата. То било осъществено на основата на обичайното право. Част от обичайните разпоредби са разпоредбите на еснафските устави.

Членовете на еснафа формирали професионална общност със свои обичаи, права и задължения. От друга страна те били жители на дадено селище и се съобразявали с местните традиции, почитаните и отбелязвани празници. Занаятчиите празнували от една страна големите църковни празници като Великден, Коледа и др., а от друга – професионалният празник на своя еснаф и светията-покровител на занаята. Този празник в обичайното право спада към т. нар. „тежки” празници, т.е. празници чествани с особена тържественост от членовете на общността. В чл. 8 от Устава на мутафчийския еснаф в Панагюрище от 1884 г. е записано следното: „Всякой член е длъжен от нашето общество да празнува: 1-во Св(ета) Неделя, 2-ро господните и богородични празници и 3-то празника 1-и декември Св(ети) Никола, на който нашето общество има служба ... и на 5-и декември Св(ети) Саво, на който празник обществото има парастас за усопшите (починалите) от мутафчийското съсловие.”(Mechenov, 1961, p. 141). На тези празници занаятчиите нямали право да отварят дюкяните си и да работят или продават. Тези забранителни норми не били абсолютни и търпели определени изключения.

Интересна особеност е, че в писаните правила на някои занаятчийски организации се посочват празници, в които дюкяните не се отваряли и други, в които дюкяните можели да бъдат полуотворени. Според разпоредбите на еснафите в Прилеп, дюкяните можели да бъдат полуотворени в празничен ден, когато той се падал в събота – пазарният ден на града. Това означавало, че на занаятчиите се разрешавало да работят след приключване на църковната литургия, но само да продават без да изработват продукция (Enicherev, 1906, p. 281). Според разпоредбите на Устава на терзийския еснаф в Шумен от 1872 г. дюкяните бивали отваряни по време на празниците на светии, ако се падали в петъчен ден: „Тогаз чаушът от вечерта ще обажда ще се отваря или не, и отварянето ще бъде след отпуст на църковната служба.” (Shumen and Shumensko, 1964, p. 213).

Неделният ден, почивен за християните, се почитал от българските еснафи. „На Света Неделя никога да не отваряме дюкян, и да не работим, и да не взимаме и даваме нищо. Защото проклетие внасяме в къщата си и на нас. Светото писание прочитайте и ще разберете що поучава нас. Но да идем в църква и богу да се молим” (Evtimii, 1926, p. 594). Неделята била традиционен пазарен ден в Османската империя, поради което съществувало разминаване между празничния календар на религиозните общности. Но от 40-те до 60-те години на XIX в. българските градове и занаятчийски селища чрез своите общини и еснафи, успели да променят пазарния ден, така че той да не бъде в неделя – празничен ден за християнството (Gandev, 1939, pp. 108–110).

Почитането на неделния ден е вписано като задължение в уставите на редица еснафски организации. Естеството на работа на някои занаяти не позволявало изцяло прекратяване на работата в този ден и имало изключения от това правило. Така например механджиите имали право да предоставят храна и да обслужват отседналите при тях клиенти от друго селище дори ако денят бил празничен: „И след девет часа като се мине, бива да си отворим дюкяните свободно с благословение Господне и прощение еснафско” (Evtimii, 1926, p. 559).

Зачитането на религиозните особености на всяка общност било характерен елемент от търговските взаимоотношения през разглеждания период. Почивен ден за мюсюлманите бил петъчният. Поради тази причина българите хлебари (пиширджийи), работещи в турските махали, имали право да продават хляб през неделния ден. Това разрешение е вписано изрично в правилата на еснафа им в Пловдив: „През неделен ден никой да няма право да отваря фурната си освен тези, които се намират в турския квартал, на които се дава разрешение при нужда” (Apostolidis, p. 528).

Еснафски празник. Светец-покровител. Освен традиционно почитаните сред населението църковни празници, всеки еснаф имал и свой светия – покровител на професията, чийто празник се отбелязвал официално от всички негови членове. Н. Еничерев посочва, че между останалите празници в Прилеп, празникът на

народните просветители св. св. Кирил и Методий бил отбелязан с червено мастило, тъй като това бил официален еснафски празник. „Всякой еснаф беше длъжен да си избере по един светия за покровител на еснафа му” (Enicherev, 1906, p. 280).

Димитър Маринов посочва празниците на някои еснафи от Северозападна България, като уточнява, че „еснаф без служба не е еснаф” (Marinov, 1995, p. 44). Светии, почитани от еснафите в българските земи според еснафските документи са: Абаджийски еснаф в Пловдив – Св. Йоан Кръстител; Пиширджийски (хлебарски) еснаф в Пловдив – Св. Архангел Михаил (Архангеловден); Семерджийски еснаф в Кюстендил – Св. Пантелеймон; Папукчийски и купчийски еснаф в Копривщица – Св. Спиридон; Сапунджийски еснаф в Копривщица – Три светители; Папукчийски еснаф в Троян – Св. Спиридон; Дюлгерски еснаф в Брацигово – Св. Тома; Закон на бояджийския еснаф в Панагюрище – Св. Василий; Мутафчийския еснаф в Панагюрище – Св. Никола; Зидарско и дюлгерско дружество в с. Долно Райково – Св. Тома; Чохаджийски еснаф Видин – Петровден; Софийско крояшко дружество – Св. Петър и др.

Възможно било различни еснафи да приемат един и същ светия за покровител на своя занаят. Така например св. Петър бил почитан както от абаджиите, така и от бакалите. Еснафи, упражняващи еднакъв занаят, но от различни български краища не винаги почитали един светия. Така например овчарският еснаф в Жеравна чествал като свой празник втория ден на Коледа, а за свой покровител смятал Света Богородица. Овчарският еснаф в Шумен почитал св. Игнат. Абаджиите в различни селища празнували Св. Йоан Кръстител (Пловдив), св. Спиридон (Копривщица) или св. Илия (Балчик)². За покровител на дюлгерите в българските земи се приемал най-вече св. Тома, но в някои селища дюлгерите празнували на св. Спиридон. При избора на светец-покровител членовете на еснафа вземали решение въз основа на житието му или народните предания за него³.

С празника на светията-покровител на занаята в даденото селище били свър-

² В бр. 422 от 1859 г. на в. „Цариградски вестник“ има информация за абаджиите в Балчик, според която спазвайки старите традиции „всички кожухари съгласиха се да се съединят сами в един руфет и да начнат да си празнуват чинно на 20 юли в памет на свети пророк Илия, което и с дело завършиха сега в същия ден и с церемония”. Constantinople Gazette, no. 442/1859 [online], viewed 19 August 2024, available: <https://www.bashtina.org/>, [Цариградски вестник, бр. 442/1859 [онлайн], посетено на 19 август 2024, достъпно: <https://www.bashtina.org/>].

³ Изборът на Св. Тома за покровител на дюлгерите бил повлиян от неговото житие и от народните предания. В народните представи Св. Тома пазел дюлгерите от премеждия и нещастия. Според житието той бил майстор-строител, поканен от богат търговец в Индия да му построи дворец. В народните предания Св. Тома бил дюлгерин, строил джамията на султан Селим в Одрин. След като я построил султанът го попитал може ли да построи по-хубава джамия. Майсторът отговорил, че това зависи от парите. Султанът се ядосал от даденото отговор и неуважение и заповядал да го накажат със смърт. За да се спаси майсторът се качил на едно минаре, за да поправи нещо, изковал крила и литнал (Tserenkov, 1895, p. 200).

зани много важни дейности за еснафа. Самият празник бил „за душевно спасение и телесно здраве и берекет“ на членовете на сдружението (Atanasov, 1884, p. 167). Няколко седмици преди празника се събирали членовете на еснафа, които уточнявали всички подробности около неговата организация, финансиране и провеждане. Уточнявал се и въпросът с какви средства ще се покрият разходите по празника. Честа практика била за финансирането на празника да се събират парични дарения от занаятчиите. Като изключение някои по-бедни еснафи търсели помощ за покриване на разходите от жители на селището. В споразумение на терзийския и абаджийски еснаф в Хаджиоглу Пазарджик (Добрич) с дата 27 юли 1857 г. е записано: „С общи разум и единогласие си обещаваме, да празнуваме празника на свети великомъченик и изцеленик Пантелеймон, всяка година на 27 юли знаменито с хлебоносно коливо, и с архиерейска лиургия, и да събираме писмено и на ръка предпразнична помощ и приношение от еснафите, на които ще се напишат и имената“⁴.

Празненството било свързано с особени приготовления. Всеки еснаф имал икона на своя светец-покровител. Преди празника тази икона била сваляна от мястото, където стояла цяла година и поставяна на централно място в църквата. За още по-голяма тържественост, иконата била украсявана с венци и цветя и поставяна на висок иконостас, малко в страни от средата на църквата. Пред нея се поставял голям свещник, на който всеки можел да запали свещ и да се помоли. Били изваждани и запалвани всички полилеи, кандила и свещи в църквата. Всеки еснаф имал освен своя еснафска икона, също и кандило, което се отличавало от другите малки еснафски кандила - било по-голямо: в средата имало кандило, а отстрани било оградено със свещи. Сведения за него дава Ил. Блъсков (Bluskov, 1907, p. 52). В литературата се среща като „поликандило“. Всяко поликандило носело отличителния знак на еснафа, който го притежавал: кандилото на бакалския еснаф имало везни, на терзийския еснаф – ножица, на дялгерския – трион, и т.н.

В деня на еснафския празник се отслужвала църковна литургия, на която присъствали всички членове на общността и жители на селището. Всички разходи се поемали от касата на еснафа. Вечерта срещу службата имало вечерня, отново отслужвана в чест на еснафа в присъствието на всичките му членове. Тогава се извършвала и службата „Петохлебие“. В Закона на руфета механджийски и общопродавателен в Копривщица е записано, че еснафът има задължение със свои средства да извършва „служба на вечерно с петохлебие да дава свещи за лития (шествието) и за големите свещници.“ Това била специална служба, с която се правел молебен за здравето и просперитета на живите членове на еснафа. Литургията, която се четяла в църквата в деня на еснафския празник, била откупувана от еснафа. От еснафската каса се заплащали всички разходи – за свещеници, свещи и др. На литургията свещеникът системно споменавал и благославял есна-

⁴ НБКМ – БИА, II А 7761.

фа и неговите членове. За литургията на сутринта цялата църква светела и била празнично украсена. Близо до олтара били поставени два големи диска, пълни с „коливо“. Това било сварено и подправено жито, украсено с надпис с името на еснафа, който имал празник този ден. По време на литургията свещеникът изброявал имената на всички членове на еснафа.

След литургията се правел парастас – панахида за починалите членове на еснафа. С тази церемония се търсел заупокой за техните души. За целта близките на починалите давали в касата дребни суми. „Длъжни сме за службата всякой да даде по 2 гроша и за помен кой колкото имена пише, за всяко име да даде по 10 пари“ (Atanasov, 1884, p. 167). Свещенослужителят споменавал поименно всички починали първомайстори, майстори, членове на еснафа и техните семейства, като се спазвала определена йерархическа последователност. Тази традиция е отбелязана в уставите.

След приключването на службата майсторите обикновено отивали да поздравят еснафския ръководител. Било обичайно да се организира събиране, с което еснафлиите да завършат празника. То можело да се проведе в дома на първомайстора, в еснафската стая или на открито извън града. Според Д. Маринов не били рядкост случаите, когато „в тоя еснафски празник са участвали и турци от същия еснаф, т. е. във веселието“ (Marinov, 1995, p. 49).

Било немислимо отсъствието на занаятчия от празника на еснафа без уважителна причина. Това се смятало за неуважение и лоша поличба не само за семейството на отсъстващия, но и за цялата общност. Поради тази причина занаятчия, който се отклонял от това задължение, търпял наказание. В чл. 15 от Устава на гайтанджийския и бояджийския еснаф в Кюстендил е казано: „Който не дойде в празника на светите апостоли на вечерта на литургия, да даде 5 гроша в кутията.“ Отсъствие било допустимо само при наличието на уважителна причина – болест, далечно пътуване или неотложна работа.

Някои еснафи смятали за излишно на празника да има разточителна гощавка за сметка на общата каса като било предвидено да се събират средства от занаятчиите за покриване на разходите (Argirov, 1901, p. 358). Съществувала практика на еснафския празник да се дават помощи на сиромаси, болни и изпаднали в беда. Те можели да бъдат членове на еснафа или техните семейства, жители на селището или просто странници.

На третия ден от празника обикновено се събирала лонджата – Общо събрание на еснафа. На това събрание се разглеждали редица важни въпроси и избирало ново управление на еснафа. Според чл. 2 от Устава на гайтанджийския и бояджийския еснаф в Кюстендил трябвало „всяка година да бива събор в деня на дванадесетте свети апостоли от всички майстори, и на тоя събор да се преизбира един устабашия и с него двама изкусни и разумни, които ще имат първенството“ (Atanasov, 1884, p. 167).

Управата на еснафските организации строго съблюдала за зачитането на важни празници. Морално задължение на всеки занаятчия било да не работи на тези дни, а да присъства на литургия, да изучава Светото писание и да се отдава на размисъл. Малко са еснафските закони, в които няма включени текстове, посветени на празниците и задълженията на еснафските членове във връзка с тях. Това показва голямото значение, което те имали за занаятчиите. В Майсторския закон на папукчийския еснаф в Троян е записано: „Думахме майсторски, който работи спроти света неделя или през други празници като Рождество Христово, на Свети Георги или на Свети Димитър, на Света Богородица, Богоявление, по големите празници що са през годината, нито в света неделя и който се улови, да е тухмелия (нарушител)”⁵. Идентичен текст има в Устава на терзийския еснаф в Шумен и в Закона на бояджийския еснаф в Панагюрище (Atanasov, 1884, p. 881), където е записано да не се работи на посочените празници. Отсъствието от църковна служба в деня на празника или от давания след това „зиафет” (угощение) се санкционирало като нарушение на еснафските правила. Вярвало се, че неизпълнението на това морално задължение носи лоша поличба както за занаятчиията и неговото семейство, така и за организацията като цяло.

Забраната да се работи в празнични дни била в сила както за еснафския празник, така и за религиозните празници и неделния ден. Такава забрана е включена в голям брой устави. Предвидена е възможност за повторно нарушаване на забраната за работа през неделния ден и наказание при рецидив. За такава възможност се споменава в Устава на механджийския и общопродавателен еснаф в Копривщица. При рецидивът се се предвиждало удвояване на санкцията: „В Неделя, който майстор продава, ще плати шрафа в еснафската кутия първи път 20 гроша, втори път – 40 гроша и трети път – 80 гроша” (Tshlev, 1932, p. 260).

Заключение. Еснафските организации със своето устройство, управление и дейност събуждат почит и уважение. Каквито и противоречия да съществували между властта и еснафите, интересите на едните и другите ги принуждавали към сътрудничество. Еснафите получили свобода да произвеждат и продават, да контролират количеството и качеството на стоките, да определят цените им, да избягват нелоялната конкуренция помежду си. Автономията, с която разполагали, им предоставяли реална възможност да избягват и дори да се противопоставят на беззаконията на местните власти. Тази свобода личи и във важни организационни дейности на еснафите, какъвто е организацията и провеждането на еснафския празник.

Еснафските организации обединявали хора, упражняващи един и същ занаят, близки по материално положение и интереси. За разлика от западноевропейските цехове, в еснафи били организирани не само производителите на стоки, но

⁵ НБКМ – БИА, ПВ 9469.

и посредниците при разпространението им – търговците и занаятчиите от сферата на обслужването. Членуването в градските еснафи някъде било задължително дори за земеделците.

Особеностите на еснафите се отразяват и на техния празник – конкретно определен в зависимост от почитания светия – покровител на еснафа. Провеждането на еснафския празник е свързано с поредица от важни за еснафа събития, като отчет и преглед на еснафската каса, избор на нови органи за управление на организацията. Еснафският празник обединява членовете на еснафа, задълбочава връзките и контактите между неговите членове. Отсъствието от еснафския празник без уважителна причина се разглежда като престъпление против реда в организацията и се наказва.

Организацията и дейността на българските еснафи през Възраждането се характеризира с голяма динамика. Българските еснафи били изградени на териториален принцип по населени места. Създаването на общонационални организации не било възможно. Това обаче не изключвало общи действия и съгласуване на политиката на еснафите в отделните селища. Съобразно конкретните условия в Османската империя и стопанските особености на отделните селища, едни еснафи били многобройни, а други – малки; едни се разраствали и от тях се отделяли нови занаяти, други свивали своята дейност и западали. Поради това ролята на отделните еснафи и като стопански фактор, и като обществени организации в живота на съответните селища била различна. Това обяснява разнообразието и различията при едни и същи еснафи, но в различни селища – по отношение на правила, наказания, управителни органи, светец-покровител и пр.

REFERENCES:

- Aleksandrov, V., 1938. *Through the history of the city of Karlovo. Economic, cultural, improvement and other acquisitions from 1903 to 1934.* Sofia: Pechatnitsa P. K. Ovcharov. [Александров, В., 1938. *Из историята на град Карлово. Стопански, културни, благоустройствени и други придобивки от 1903 до 1934 г.* София: Печатница П. К. Овчаров].
- Andreev, M., F. Milkova, 1993. *History of the Bulgarian state and law.* Sofia: Science and Art. [Андреев, М., Ф. Милкова, 1993. *История на българската държава и право.* София: Наука и изкуство].
- Apostolidis, K. M., *History of the city of Philipopol from the deepest antiquity to the present day. Manuscript, translated from Greek by Ivan Komnev.* – DA – Plovdiv, f. 1819, Op. 1, a. f. 3. Апостолидис, К. М. *История на град Филипопол от най-дълбока древност до наши дни. Ръкопис, превод от гръцки Иван Комнев* – Държавен архив – Пловдив ф. 1819, оп. 1, а. е. 3].

- Argirov, S., 1901. Two old guild statutes. *Periodichno spisanie*. Vol. LXI, p. 382. [Аргиров, С., 1901. Два стари еснафски устава. *Периодично списание*. Т. LXI, с. 382].
- Atanasov, V., 1884. Our guilds. *Svetlina*. no. 11–12, pp. 165–170. [Атанасов, В., 1884. Нашите еснафи. *Светлина*, кн. 11–12, с. 165–170].
- Bluskov, Il., 1907. *Material for the history of our Renaissance. City of Shumen*. Shumen: Shumen Municipality. [Блъсков, Ил., 1907. *Материал за историята на нашето Възраждане*. Гр. Шумен. Шумен: Шуменско градско общинско управление].
- Bobchev, S. S., 1902. *Collection of Bulgarian legal customs. Part. 2*. Sofia: Pechatnitsa Y.M. Bazaitov. [Бобчев, С. С., 1902. *Сборник на българските юридически обичаи*. Част 2, София: Печатница на Й. М. Бъзайтов].
- Danailova, L., 1943. *Materials for legal and economic history of the town of Svishtov*. Sofia: Printing house „Hudozhnik“. [Данаилова, Л., 1943. *Материали за правна и стопанска история на град Свищов*. София: Печатница „Художник“].
- Decov, V., 1978. *The past of Chepelare. A contribution to the history of the Rhodope Mountains*. Plovdiv: Hristo G. Danov. [Дечов, В., 1978. *Миналото на Чепеларе*. Принос към историята на Родопа. Пловдив: Христо Г. Данов].
- Docheva–Popova, Evg., 1977. An ancient shroud associated with the Shumen guilds. *Year of the museums of Northern Bulgaria*. Vol. 3 [Дочева–Попова, Евг., 1977. Старинна плащеница, свързана с еснафите в Шумен. *Годишник на музеите от Северна България*. Т. 3].
- Gandev, Hr., 1939. *Early Renaissance*. Sofia: Culture. [Гандев, Хр., 1939. *Ранно Възраждане*. София: Култура].
- Georgieva–Todeva., M., 1995. The charter of the Melnik municipality from 1813. *Izvestia na darzhavnite arhivi*. Vol. 69. [Георгиева–Тодева., М., 1995. Уставът на мелнишката община от 1813 г. *Известия на държавните архиви*. Т. 69].
- Enicherev, N. G., 1906. *Memories and notes*. Sofia: Darzhavna Pechatnitsa. [Еничерев, Н. Г., 1906. *Възпоминания и бележки*. София: Държавна печатница].
- Evtimii, A. (ed.), 1926. *Jubilee collection of the past of Koprivshtitsa (April 20, 1876 – April 20, 1926)*. Sofia: Koprivshtensko druzhestvo 29 april 1876. [Евтимии, А. (съст.) *Юбилеен сборник по миналото на Копривищица (20 април 1876 г. – 20 април 1926 г.)*. София: Копривщенско дружество „29 април 1876 г.“].
- Hadzhiyski, Iv., 2002. *Life and spirituality of our people. Vol 1*, Sofia: Science and Art. [Хаджийски, Ив. 2002. *Бит и душевност на нашия народ*. Т. I, София: Наука и изкуство].

- Ihchiev, D., 1907. Guild documents and guild organizations in Turkish times. *Journal of the Bulgarian Economic Society*. Vol. 11, no 7, pp. 445–461. [Ихчиев, Д., 1907. Еснафски документи и еснафски организации в турско време. *Списание на Българското икономическо дружество*. Год. 11, кн. 7, с. 445–461].
- Kalitsin, M., 2006. Ottoman Register of Craftsmen in the City of Omurtag in the 1860s. In: *The City of Omurtag and the Omurtag Region. History and culture*. Vol. 4, V. Tarnovo: Zograf. [Калицин, М., 2006. Османски регистър за занаятчиите в град Омуртаг през 60-те години на XIX в. В: *Град Омуртаг и омуртагския край. История и култура*. Т. 4, В. Търново: Зограф].
- Kanev, K., 1975. *The past of the village of Momchilovtsi, Smolyansko. A contribution to the history of the Middle Rhodopes*. Sofia: Otechestven front. [Канев, К., 1975. *Миналото на село Момчиловци, Смолянско. Принос към историята на Средните Родопи*. София: Отечествен фронт].
- Krusev, D., 1942. History of the Terzian Guild of Veliko Tarnovo according to its conditions (1856–1919). V. Tarnovo. [Крусев, Д., 1942. *История на Велико-Търновския терзийски еснаф според кондиките му (1856–1919 г.)*. В. Търново].
- Marinov, D., 1995. *Bulgarian Customary Law*. Sofia: Akademichno izdatelstvo „Prof. Marin Drinov“. [Маринов, Д., 1995. *Българско обичайно право*. София: Академично издателство „Проф. Марин Дринов“].
- Mechenov, L., 1961. Mutafchiystvo in Panagyurishte. In: *Panagyurishte and the Panagyur region in the past*. V. 2, Sofia: Science and art. [Меченов, Л., 1961. Мутафчийство в Панагюрище. В: *Панагюрище и Панагюрския край в миналото*. Т. 2, София: Наука и изкуство].
- Penkov, M., 1996. Epitropa notebook from 1808–1822. In: *Shumen and Shumen 15th–19th century. Documents and materials*. Shumen: Svetlina. [Пенков, М., 1996. Епитропски тефтер от 1808–1822 г. В: *Шумен и Шуменско XV–XIX век. Документи и материали*. Шумен: Светлина].
- Petrov, P., 1974. Two surveys from Svishtov in 1877. In: *Collection in honor of Academician Dimitar Kosev. Studies on the occasion of the 70th anniversary of his birth*. Sofia: Izdatelstvo BAN, pp. 426 – 429. [Петров, П., 1974. Две анкети от Свищов през 1877 г. В: *Сборник в чест на академик Димитър Косев. Изследвания по случай 70 години от рождението му*. София: Издателство БАН, с. 426–429].
- Petrov, P., G. Petrova (eds.), 2004. *History of the Bulgarian State and Law. Sources 680 – 1944*, Sofia: Albatross, [Петров, П., Г. Петрова (съст.), 2004, *История на българската държава и право. Извори 680 – 1944*, София: Албатрос].

- Popov, D., 1927. *The town of Lom and its surroundings. Economic development with brief geographical and historical notes*. Lom: Pechatnitsa Zora. [Попов, Д., 1927. *Град Лом и околията му. Економическо развитие с кратки географски и исторически бележки*. Лом: Печатница Зора.
- Sakazov, Iv., 1930. Development of urban life and crafts in Bulgaria in the 18th and 19th centuries. In: *Sbornik 1000 godini Bulgaria. 927–1927*. Sofia: Izdanie na Ministerstvoto na narodnoto prosveshthenie, pp. 685–703. [Сакъзов, Ив., 1930, Развитие на градския живот и на занаятите в България през XVIII и XIX век. В: *Сборник 1000 години България. 927–1927*. София: издание на Министерството на народното просвещение, с. 685–703].
- Shumen and Shumensko 15th–19th century (documents and materials)*. 1996. Shumen. [Шумен и Шуменско XV–XIX век (документи и материали)]. 1996. Шумен].
- Todorov, N., 1972. *The Balkan city of the 15th – 19th century*. Sofia: Science and Art. [Тодоров, Н., 1972. *Балканският град XV – XIX век*. София: Наука и изкуство].
- Tserpenkov, M., 1895. Suleymane Mosque in Edirne, *Sbornik narodni umotvorevia, Vol. 12*, [Цепенков, М., 1895. Джамията Сюлеймане в Одрин. *Сборник народни умотворения, т. 12*].
- Tsuhlev, D., 1932. *History of the city of Vidin and its region*. Sofia: Printing house P. Glushkov. [Цухлев, Д., 1932. *История на града Видин и неговата област*. София: Печатница П. Глушков].
- Vlaikov, M., 1904. *Notes on the economic situation of the city of Panagyurishte before and after the Liberation*. Plovdiv: Hristo G. Danov. [Влайков, М., 1904. *Бележки върху икономическото положение на град Панагюрище преди и след Освобождението*. Пловдив: Христо Г. Данов.].
- Zapryanova, St., 2000. Guild organizations in Plovdiv in the 18th and 19th centuries (until 1878). In: *Thessaloniki and Plovdiv and their parallel historical, cultural and social development (18th – 19th centuries)*. Thessaloniki. [Запрянова, Св., 2000. Еснафски организации в Пловдив през XVIII и XIX век (до 1878 г.). В: *Солун и Пловдив и тяхното успоредно историческо, културно и обществено развитие (XVIII – XIX век)*. Солун].

Correspondence address:

Petya Nedeleva – Associate Professor, PhD

New Bulgarian University

21, Montevideo Str., 1618 Sofia

E-mail: pneleeva@nbu.bg